

J.-P. SARTRE'İN VAROLUŞCULUĞUNDA HÜRRİYET ANLAYIŞI

Doç. Dr. Bifal DİNDAR*

A — VAROLUŞCULUĞUN TARİHÇESİ

J.-P. Sartre adı bize, ister istemez varoluşculuk akımını hatırlatır. Ancak, 20. yüzyılda, özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'da çok yaygın olan bu felsefe akımının köklerine, felsefede, İlkçağdan itibaren rastlamak mümkündür.

Fransızcada "exister" (ortaya çıkmak) fiilinden türetilmiş olan existensialisme, yani varoluşculuk, bir başka anlatımla, insan konusu, felsefede ciddi olarak ilk defa, aşağı yukarı Sokrates tarafından ele alınmıştır.

Sonraki dönemlerde de değişik filozoflar, insan problemi üzerinde ısrarla durdular. Fakat, Klasik Felsefe Tarihinde, Varoluşculuğun ilk kurucusu olarak Danimarkalı düşünür Sören KIERKEGAARD (1813-1855) kabul edilir. Esas görevi papazlık olan Kierkegaard'ın bütün ömrü Kopenhag'da geçmiştir. İlginç olan şudur ki, bu din adamının küçük bir gönül macerası felsefi bir akımın ortaya çıkışına sebep olmuş olmasıdır.

Kierkegaard, Kopenhag'da küçük bir memur kızı, Regina OLSEN'e aşık olur ve onunla nişanlanır. Fakat, bilinmeyen bir sebepten dolayı bu nişanı Kierkegaard'ın kendisi bozar. Bu, belki de çok arzu edilen bir şeyin elde edilişiyle, ona karşı duyulan özlemin kaybolması düşüncesiyle sevilenden veya yapılması çok arzulanın bir şeyden vazgeçme duygusundandır. Esasında, bu duygunun altında biraz da zamanı durdurma, daha açıkcası ebedileşme ihtirası yatmaktadır. Leonardo da Vinci, şevkle başladığı eserlerinin çoğunun bitirilmesini, günün birinde tekrar ona başlarım düşüncesiyle sonraya bırakmıştır. J.-P. Sartre'in eserlerinde de, az da olsa, aynı duyguyu bulmak mümkündür.

Kierkegaard'ın küçük bir gönül macerası Kopenhag'da dedikodulara sebep oldu. Kierkegaard'ın nişanı bozmuş olmasına rağmen, dedikodular

(*) Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,

bir türlü bitmek bilmiyordu. Fakat, Kierkegaard'ın sevglisi de Olsen'e karşı arttı. Dante için Beatrice ne ise, Kierkegaard için Regina Olsen o oldu.

"KORSAN" adlı küçük bir gazete, üstü kapalı bir şekilde de olsa, bu aşk üzerinde değişik dedikoduların yapılmasını, yayınlarıyla devam ettiriyordu. Bütün bunlara üzülen Kierkegaard, yavaş yavaş toplumdaki kopuk münzevi bir yaşayışa yöneliyordu. Kierkegaard, böyle bir ortamda eserlerini yazdı. Felsefe çevresi, Danimarkaca yazılmış olduğundan uzun zaman bu eserlerden habersiz kalmıştı. Kierkegaard'ın eserlerinin 1903 yılından itibaren Almancaya tercüme edilmesi ile, onun düşünceleri felsefecilerin dikkatini çekti.

Aynı yıllarda Almanya'da Husserl, "Görüngü bilimi" olarak dilimize çevirebildiğimiz ve "Fenomenoloji" adı verilen bir felsefe yönteminin öncülüğünü yapıyordu. Bu felsefe yönteminin temel ilkesi de; "... bilincin bir şey üzerine bilinç olması, bir şeye yönelmiş olmasıdır. Buna göre gerçekliğin bir "Kendeliğindenliği" yoktur, gerçeklik yalnızca yönelinen, bilincine varılan, görülen bir şeydir." (1). Başka bir Alman filozofu Heidegger, âdeta Kierkegaard ile Husserl'in düşüncelerini uzlaştıran "Varlık ve Zaman" adlı eserini 1927 yılında yazdı.

Yine bu yıllarda, J.-P. Sartre, Paris'te, "Yüksek Öğretmen Okulu"nun felsefe bölümünü bitirip felsefe bilgisini geliştirmek için Almanya'ya gitti. Husserl'in felsefesini çok iyi bilen J.-P. Sartre, orada Heidegger'den ders aldı.

II. Dünya Savaşı patlak verdiğinde, J.-P. Sartre, Fransa'da askere alınıp meteoroloji işlerinde görevlendirildi. Fakat, kısa bir zaman sonra Almanlara esir düştü. Esir kampında, kendisine, Heidegger'in "Varlık ve Zaman" adlı eseri temin edildi. Varoluşçuluğuna ait bütün bilgilerini içinde topladığı ve 1943 yılında yayımladığı "Varlık ve Hiçlik"ini yalnız bu esere dayanarak yazdı.

Danimarka'da Kierkegaard tarafından ortaya atılmış, Almanya'da gelişmiş ve Fransa'da olgunlaşmış olan Varoluşçuluğun yaygınlaşmasını yalnız J.-P. Sartre yapmıyordu, başkaları da vardı. Varoluşçuları gruplara ayırmak mümkündür. Bunlardan; Kierkegaard, Gabriel Marcel ve Unamuno dindar kanadını oluştururken Heidegger ile J.-P. Sartre Tanrı -tanımazlar grubunu temsil ediyordu. Felsefede, bu iki gruba da girmeyen Maurice Merleau-Ponty ile Karl Jaspers'in yanında Edebiyat alanında Kafka, Dostoyevski ve Camus varoluşçuluğu işlediler. Simone de Beauvoir da, halen buna devam etmektedir.

(1) Bedia Akarsu, Felsefe Terimleri Sözlüğü, (Görüngü Bilim Maddesi) Ank. 1975.

B — VAROLUŞÇULUKTA TEKNİK TERİMLER

Henri Bergson'un söylediği gibi, her filozofun, bütün felsefesini özetleyen birkaç anahtar cümlesi vardır. J.-P. Sartre'in de, "Varlık ve Hiçlik'in pek çok sayfelerinde tekrar ettiği, diğer edebiyat eserlerinde de sıkça kullandığı bir anahtar cümle vardır: "İnsan hürriyete mahkûmdur". Bu, ne ifade etmektedir? İnsan, nasıl olur da hürriyete mahkûm olur? Hürriyet ile mahkûmiyet kavramları birbirlerinin zıddı değil midir? Nasıl olur da hür olan biri, bir şeye mahkûm olur? Veya tersine, bir şeye mahkûm olan insan hür olabilir mi? Bütün bu sorulara cevap verebilmek için, J.-P. Sartre'in mahkûmiyet ve hürriyet kavramlarına verdiği anlamları bulmak gerekir. Ancak, J.-P. Sartre'in varoluşçu felsefesindeki hürriyet anlayışını yakalayabilmek için de, onun kullanmış olduğu bazı teknik terimleri açıklamak gerekir.

J.-P. Sartre'in ekseriya kullandığı "l'être pour-soi" yani "kendisi-için varlık", bir de "l'être en-soi" yani "kendiliğinden varlık" gibi terimleri vardır. "Kendisi-için varlık"; Fichte'nin "Ben'i olarak kabul edersek, "kendiliğinden varlık", Fichte'nin "Ben olmayan'dır. Başka bir anlatımla bu iki terim, "Sujet" ve "Objet" münasebeti içindedirler. "Objet" bir anlamda "varlık"tır veya "düşünülen" şeydir. Bu, "kendiliğinden varlık" "Sujet"nin, yani "düşünen"nin dışında kendi kendine vardır ve mükemmeldir. Mükemmel olmamış olsaydı, onun için, hürriyet sözkonusu olmuş olurdu. Böyle bir varlık için hürriyet sözkonusu olamaz. Çünkü, hürriyet mükemmel olmayan, eksik olan şey için vardır. Kendi kendine var olan böyle bir varlık doludur, yoğunur. Aynı zamanda, böyle bir varlık kontenjan (Contingent) bir varlıktır. Karşımıza kontenjan kelimesi çıktı. Bu, "zorunlu" kelimesinin, bir yerde "Determinizm"nin zıddı olup, "imkân" anlamındadır. Ben "kağıt açacağı" ile, hem kitap sayfelerini açarım, gerekirse hem de, bıçak yerine kullanabilirim. Kağıt açacağı, her zaman mutlaka kitap açmak için kullanılmaz, başka şeyler için de kullanılabilir. Esasında "kendiliğinden varlık" için kontenjanlık sınırlıdır, kitap açacağını yalnız bir kaç yerde kullanabiliriz. Fakat, "kendisi-için varlık" olarak ele alacağımız bir çocuk istediği ve tasarladığı her şeyi olur; mühendis, doktor, işçi, mimar,... v.s. Belki iyi bir mimar olamaz ama, isterse ve projelerini ona göre yaparsa mutlaka bir mimar olur. Demek ki, "kendiliğinden varlık" için sınırlı olan imkân, aslında "kendisi-için varlık"a özgüdür esasında, "kendiliğinden varlık" orada kendiliğinden vardır, saçmadır ve fazladandır. O, "kendisi-için varlık"la anlam kazanır, hiçlikten var-

lığa çıkar. "Sırtımızı döndüğümüz zaman, şu manzara kanıtsız kalıp o karanlık sürekliliği içinde yitip gidecektir"⁽²⁾.

Klasik felsefede bütün varlıklar için, önce töz⁽³⁾ daha sonra ilinek⁽⁴⁾ kabul edildiği halde 19. yy.'dan itibaren, özellikle; varoluşçular tarafından, ama yalnız insan için, önce varoluş⁽⁵⁾ sonra özün⁽⁶⁾ varlığı kabul edilmektedir. "Varoluş özden önce gelir"⁽⁷⁾. Bu, ne demektir? Bunu felsefe tarihi içerisinde kısaca açıklamaya çalışalım :

Antik çağ filozoflarından Anaxagoras'a göre; ezeli ve ebedi olan ilk maddeye kendileri gibi ezeli ve edebi olan "NOUS" ilk hareketi vererek

(2) J. - P. Sartre, *Edebiyat Nedir?* Ç.B. Onaran İst., 1967, s. 39.

(3) TÖZ : Fransızca "Substance", Yunancada "hypostasis", Eski Türkçede "Cevher"; değişen durumlar ve niteliklere karşı kalıcı olan; bir başka şeyle, ya da bir başka şeyde değil, kendi kendisiyle, kendini kendisinde var olan. Öznede değil, kendinde var olan. Bağımsızca kendi içinde var olan, Spinoza'nın tanımı ile "vardılığı için başka bir şeye gereksinme duymayan şey".

(4) İLİNEK : Fransızca "accident", Yunancada "Symbebekos", Eski Türkçede "araz" : Bir nesneye zorunlu olarak bağlı olmayan, onun özünde bulunmayan; rastlantı ile olan nitelik. (Aristoteles'te) Bir konuya bağlı olan ve o konu olmadan kendisi var olamayan şey; kendi başına var olmayan, bir taşıyıcı, bir tözü gerektiren şey. Bedia Akarsu, a.g.e. "Töz" ve "İlinek" maddeleri.

(5) VAROLUŞ : (Almanca Dasein, Existenz), (Fr., İng. existence), (Latince existentia), (Es. Türk. Vücut, mevcudiyet) : Var olan gerçeğe dayalı olarak var olan, gerçek varlık; özün karşısı, bir şeyin ne olduğu, nasıl olduğu değil, varolduğu olgusu... Günümüz varoluş felsefesinin kurucusu Kierkegaard'a bağlı olarak : Bütün yar olanlardan, bütün doğal ya da düşüncel olarak verilmiş varlık düzenlerinden ve varlık bağlarından ayrılarak tek başına kalmayı, Tanrı, ya da hiçlik önünde yapayalnız olmayı göze alan insanın varoluşu; bunun yanında hiç bir zaman bir nesne gibi verilmemiş olan, hiç bir zaman olmuş bitmiş bir varlık olarak hazır bulunmayan, tam tersine yalnız özgürce bir kendi kendini gerçekleştirme yoluyla gerçek ve yaşanabilir olan, insan varoluşunun kendi kendisi olma ya da olmama olanağı; kişinin kendi kendisi olarak (kendisi ya da Tanrı Önünde) saltık bir sorumluluğun ciddiyetiyle eylemesine ve düşünmesine yol açan kaynak.

(6) ÖZ : (Alm. Wesen), (Fr., İng. essence), (Yun. Ousia), (Es. Türk. Zat, mahiyet) : Varlığın aslını kuran şey; temel özellik. Bir şeyin ne olduğunu, nasıl olduğu, olgusu; bir şeyi o şey yapan, öyle oluşunu sağlayan şey; bir varlığın yapısını kuran şey. Karşısı "varoluş". Bedia Akarsu, a.g.e. "Varoluş" ve "Öz" maddeleri.

(7) J.-P. Sartre, *L'existentialisme est un humanisme*, Paris, 1970 s. 17.

oluşa başlatmaktadır. Bu oluş, belli bir amaca göre olup, tıpkı bir heykeltraşın, kafasında önceden tasarlanmış olan bir heykel modeline, göre heykel yapmasına veya bir mimarın, belli bir plana göre bina yapmasına benzemektedir. Burada, önce, bir heykel tasarımı veya bina projesi vardır, daha sonra, onların asıllarını gerçekleştirmek mümkün olmaktadır. J.-P. Sartre'ın ifadesiyle yapış, varoluştan önce gelmektedir. Varoluşçulara kadar, felsefede egemen olan bu ilkeye göre, Tanrı'nın varlığını kabul eden Descartes ve Leibniz gibi filozoflar tarafından Tanrı, yüksek bir sanatkar olarak düşünüldüğü halde, Tanrı'nın varlığını kabul etmeyen Diderot, Voltaire ve hatta Tanrı'yı kabul eden Kant için, kişiğında önce bir "İnsan doğası" vardır. Bu insan doğası, bu insancıl kavram herkeste bulunur. Herkes evrensel insan kavramının özel bir örneğidir. Kant, bu evrensellikten şu özelliği çıkarıyor: "Orman adamı bir burjuva ile aynı temel nitelikleri taşır, aynı tanıma, aynı kavrama uyar. Başka bir deyimle, her ikisinde de aynı insancıl özellikler göze çarpar. Demek ki burada dahi insanın özü, doğada (tabiatta) karşılaştığımız bu tarihsel varoluştan önce geliyor."⁽⁸⁾ Oysa ki varoluşçulara göre; varoluşu özden önce gelen, var olan, belli bir kavrama göre tanımlanamayan ve belirlemeyen bir varlık vardır ki, bu da insandır. Varoluş olarak önce dünyada, atılmış olarak insan vardır. Belirsiz olan bu insan, J.-P. Sartre'a göre sürekli olarak tasarılar yapıp, bunlar arasından seçimini yaparak ve bunu icra ederek kendisini gerçekleştirecek ve özüne ulaşacaktır. Varoluştan sonra bu şekilde ulaşılan öz, kişi tarafından istenilen özdür, yani insan ne ise o değildir, ne olmak isterse o olur ki, varoluşçuluğun esası da budur ve insanın hürriyeti buradadır. Bütün bunların olması için de, ona göre, Tanrı'nın olmaması gerekir⁽⁹⁾. Çünkü O, insan hürriyeti için bir engeldir.

(8) J.-P. Sartre, *Varoluşçuluk*, çev. A. Bezirci, İst. 1980, s. 56.

(9) Antikçağ, ozan-filozoflarından Xenophanes tarafından şiddetli bir şekilde tenkit edilmiş bir görüş olmasına rağmen, J.-P. Sartre, bu konuda antropomorfizmin etkisi altında kalarak hata yapmıştır. Xenophanes, "Öküzlerin, atların ve arslanların elleri olsaydı ve resim yapabilselerdi atlar atlara, öküzler öküzlere benzer tanrılarının resimlerini çizerlerdi. nitelikle Habeşiler, kendi tanrılarını siyah ve basık burunlu, Trakyalılar da mavi gözlü ve kızıl saçlı olarak çizerler. Oysa ki, tek bir Tanrı vardır. Bu Tanrı, kılık ve düşünce bakımından insanlara benzemez. O, hep göz, düşünce ve kulaktır, hareketsizdir, yerulmadan düşüncesiyle bütün dünyayı yönetir" der. Fakat, Tanrı'nın düşüncesinin ne olduğunu hiç kimsenin bilemeyeceğini de ilâve eder. İşte, J.-P. Sartre, biraz da Hıristiyanlığın Tanrı anlayışı etkisi altında kalarak, Tanrı'nın düşünmesini ve yaratmasını insanın düşünmesine ve iş yapmasına benzettiği için hataya düşmektedir. Oys ki, O, hiç bir şekilde insan ile karşılaştırılmaz. Ayrı-

Ölümsüz olmayan her insanın, yaşanacak tek bir hayatı vardır. Hayatının başlangıcında yalnız varoluşuna sahip olan insan, belirsizdir. Hür olarak yapacağı; proje, seçme ve gerçekleştirmelerle, insan sürekli olarak kendini aşacak, ve bütün yaptıklarının sorumluluğunu samimi olarak kendi üzerine alarak kendi özüne ulaşacaktır. Bunun için; proje, seçme, samimiyet ve dolayısıyla bunun zıddı olan kötüniyet ve öze ulaşmak için yapılan eylemler Sartre'ın felsefesinde önemli yer tutar.

"Proje" yani "tasarı" kelimesi, Fransızca'da "projeter" fiilinden türetilmiştir. "Projeter" fiili de; dışarı atmak, yere atmak anlamlarıyla birlikte, yapılması istenilen şeyi ve ona ulaşabilmek için gerekli olan araç ve gereçlerin, düşünce alanında oluşturmak anlamına da gelmektedir. Sartre, bu kelimeyi yukarıdaki anlamda kullandığı gibi, "insan var olur önce bir geleceğe doğru atılan ve bu atılışın bilincine varan bir varlık olarak ortaya çıkar. Bir yosun, bir karnibahar ya da çürümüş bir nesne değildir o, özel olarak kendini yaşayan bir tasaktır, bir tasarıdır. Bu tasarıdan önce anılacak hiç bir şey yoktur. Gökyüzünde hiç bir şey anlaşılmaz ondan önce. İnsan, nasıl olmağı tasarladıysa öyle olacaktır. Olmak isteyeceği şey değil, tasarlayacağı şey yani"⁽¹⁰⁾ anlamında da kullanılmaktadır. Hürriyet için, çok önemli olan seçim ise, çok imkânlardan birini tercih etmek demektir.

Sartre için, hür olmak demek, bir iş, dolayısıyla proje yapmak demektir. Bir proje yaparken de çevre ile birlikte engel olarak karşımıza çıkabilecek, fakat önceden tahmin edilmeyen engelleri de düşünmek ve onlara yer vermek gerekir, tıpkı Romalıların, mabedlerinde gözükmeyen

ca, bir insanın ne yapacağı onun önceden, ne yapacağını bilinmiş olmasına bağlı değildir. Ama, insanın ne yapacağını öncede bilen Büyük'lüğü zorunludur. Biz ne yapacağımızı Tanrı Bildiği için yapmıyoruz, fakat ne yapacağımızı Tanrı biliyor ki bu da, J.-P. Sartre'ın anladığı ve anlattığı insan hürriyeti için, hiç bir şekilde engel değildir. Nitekim, J.-P. Sartre'ın Tanrı'nın varlığı hakkındaki düşüncesini değiştirdiği söylenmektedir. Fransız, katolik filozofu Jean Guilton, "... bütün dünyanın bilmediği şey: J.-P. Sartre'ın ömrünün sonuna doğru kör ve pratik olarak felç olduğu dönemlerde verdiği bir demecinde bütün hayatı boyunca yanıldığını, ve bundan böyle Tanrı'nın var olduğuna şahadet ederek yaşayacağını söylediğini, fakat bütün bunların, hiç kimse tarafından da bilinmeyişinin gerçek sebebi de; böyle bir demecini yayımlanmasını, Simone de Beauvoir'in engel olduğunu, fakat bir gün mutlaka bu gerçeğin gün ışığına kavuşacağından emin olduğunu" ileri sürmektedir. 12 Aralık 1986 tarihli Paris Match dergisinde, Grichka Bogdanoff'un Jean Guilton ile yaptığı röportaj.

(10) J.-P. Sartre, *Varoluşçuluk*, s. 57.

İfâhlara yer ayırmaları gibi. Tasarılarımızda önceden belli olmayan engellere yer verip, onlara göre tercihlerimizi yaparsak, daha sonra çok şaşırtıcı süprizlerle karşılaşmayız⁽¹¹⁾.

Sartre'ın varoluşçuluğundaki hürriyeti iyi anlayabilmek için, onun terim olarak kullanmış olduğu "Kötü - niyeti" (mauvaise - foi) de açıklamak gerekmektedir. Aksiyonda bulunacak olan insan önce, bu aksiyonla ilgili proje yapması, daha sonra imkanlardan birini seçmesi gerekiyor. Bu aksiyona gelecek olan kişinin yapması gereken konulardır. Bu, söylenmesi doğrusu ise, dış dünyada yapılacak olan işlemlerdir. Bir de, kişinin kendi iç dünyasında yapacağı konular vardır. Sartre'ın hürriyeti, yalnız dış âlemde iş yaparken değil esasında iç âlemde kişinin kendini oluşturması ve sürekli olarak kendini aşmasında ortaya çıkar ki, onun hürriyetinin özünü bu oluşturur. Sartre için kişi, başlangıçta belirsizdir. Yani filanca çocuk denilince sadece falancanın oğlu filanca şeklinde anlaşılır. Bu çocuk için, henüz, iyi bir mimar veya doktor, iyi veya kötü, çok dürüst veya yalancı, dindar veya dinsiz bir insan denemez. Önce, varoluşuna sahip olmuş olan bu çocuk, değişik ortam ve durumlarda, farklı çevre ve şartlar altında yaşayarak; sürekli olarak gelecek için tasarılar yapacak, tercihlerini kullanacak ve böylece bir eylemde bulunacak, ve zamanla da belli bir tanım altına girecektir. Bu kişi artık eksik de olsa özüne ulaşmış olacaktır. Esasen, hiç kimse, hayatta iken, mutlak özüne ulaşmaz, kişi, bütün bunları, hem dış âlemde hem de iç âlemde yapacaktır. Bunları yaparken de, kişinin kendi kendisiyle çok samimi, daha doğrusu kendi kendine çok dürüst olması, kendini kandırmaması gerekmektedir. Bir kişinin, başkasına söyleyeceği yalan ile, kendisine söyleyeceği yalan, veya Sartre'ın deyimiyle, "Köyü - niyet" birbirlerinden farklı şeylerdir. Bir kimse yalan söylüyorsa yalan söyleyebilmesi için doğruyu bilmesi gerekir. Çünkü yalan, doğrunun bilerek saklanması, çarpıtılmasıdır. Yalan, birisini aldatmak için başvurulan bir çaredir. Dürüst olmamanın diğer yalanlardan ayrılan yanı, burada aldatan ile aldatılan aynı kişi oluşlarıyla ortaya çıkar. Ben, hem aldatan hem de aldatılan kişiyim, demek ki, dürüst olmama, kendini aldatmaktır"⁽¹²⁾ ki, buna da Sartre kötü niyet demektedir. Buna örnek göstermek gerekirse, bütün ömrü boyunca insan-

(11) J.-P.Sartre, *L'Être et le Néant*, Paris 1973, s. 589.

(12) Walter Biemel, *Sartre*, Çev. Veysel Atayman, İst. 1984, s. 78.

cılığı savunmuş olan Jean-Jacques Rousseau'nun çocuklarını kimsesizler yurduna bırakmış olması söylenebilir⁽¹³⁾.

Bu arada şunu da ilâve etmek gerekir ki; Sartre, eserlerinde insan-toplum ilişkilerini elbetteki inceledi. Fakat, "J.-P. Sartre'in Varoluşçuluğunda Hürriyet Anlayışı" adlı bu yazıda edebiyatçı filozofun "Varlık ve Hiçlik" adlı eserine dayanılarak yalnız insanın kendi hürriyeti sözkonusu edilmiştir.

C — VAROLUŞÇULUKTA HÜRRİYET

J.-P. Sartre, insanın bütün fiillerini üç temel fiiline indirgemektedir: Bir şeye sahip olmak (avoir), bir şey almak (être) ve bir şey yapmak (faire). Bir insan ne yaparsa yapsın, o, ya bir şeye sahip olmaya, bir şey olmaya veya bir şey yapmaya çalışmaktadır. Bir şeye sahip olmak ve bir şey olmaya çalışmak da, bir şey yapmak olduğuna göre, yukarıdaki üç fiil, tek bir fiile indirgenmiş olur. Bu da yapmak (faire) fiilidir. Her insan, her zaman, bir yerde bir şeyler yapar. Bir iş yapmanın, bir eylemde bulunmanın; bir sebebi (motif), bir niyeti (intention), bir fiili (acte) ve bir de amacı (fin) vardır. Eğer, bir işçi çok düşük bir ücretle çalışmayı kabul ediyorsa, bu, şüphesiz korkudur. Açlıktan ölüm korkusu olmasa, işçi düşük ücretle çalışmayı kabul etmezdi. Ayrıca, dürtücü bir güç (mobil) olmaksızın bir fiilde bulunmak da mümkün değildir. Fakat, dürtücü gücün de, fiilin yegane sebebi olduğu söylenemez, ancak, bu, sebeplerden biri olabilir. Çünkü, dürtücü güç, bir değişmeye doğru karar verilmiş bir proje gibi, fiilden ayrılamaz. Demek ki; dürtücü güç, fiil ve amaç iç içedir. Bu üç unsurdan her biri, diğer ikisinin de bulunmasını zorunlu kılar. Her hangi bir eylemde bulunmanın temelinde de hürriyet vardır. Fakat, hürriyetin kendisi nedir? Her şeyden önce, hürriyetin özü yoktur. Hürriyet, hiç bir mantıklı zorunluluğa uymaz, Heidegger'in "Dasein" için söylediği şeyi, Sartre'in "Hürriyet", için söylemesi âdeta zorunludur: "Onda varoluş önce gelir ve öze emir verir".

(13) Yalana ve Kötü-niyete, J.-P. Sartre'in eserlerinden ve bizzat kendi hayatından örnekler vermek mümkündür: "Hürriyet Yolları" adlı eserinde, romanın kadın ve erkek kahramanları bütün yaptıklarını birbirlerine tek tek anlatmaları için sözverirler. Fakat, kadın erkeğinden habersiz olarak başka bir dost edinir, erkek ise, kadından habersiz, liseli bir genç kıza hamile bırakır. Buna benzer şey, J.-P. Sartre ile, nikahsız yaşadığı Simone de Beauvoir'in gerçek hayatlarında da olur. Eğer daha önce bahsettiğimiz gibi, Jean-Guitton'un J.-P. Sartre için anlattıkları gerçekten doğru ise, J.-P. Sartre'in "Kötü-niyet"nel kendi hayatından daha iyi bir örnek gösterilemez.

Gerçekte insan, eylemleri ile hürriyetini öğrenen bir varlıktır. Ayrıca insan, hürriyeti gibi değişken olan, tek ve bireysel varoluşa sahip bir varlıktır. "Varlığımda hürriyet her zaman sözkonusudur; o, karakterimin bir mülkiyeti veya tabiata ilâve edilmiş bir nitelik değildir. Hürriyet kelimesinin tam anlamıyla, varlığının kumaşdır"⁽¹⁴⁾.

"Eyleminin itici (motif) ve dürtücü (mobil) güçlerin ötesinde, özümün çok ilerisinde, her zaman için, varolmaya mahkûmum. Daha açıkçası, hür olmaya mahkûmum"⁽¹⁵⁾. Sartre, bu düşüncesiyle şunu anlatmak istiyor: Hürriyetim kendi imkânlarımın dışında bulamam. Başka bir anlatımla, hür olmayı sona erdirecek hürriyete sahip değilim. "Kendisi-için varlık" kendisine ait yoklukta kendisini maskeleyerek ve var olmanın gerçek kipi gibi, "kendiliğinden varlık"ta hem vücûd olmak istediği takdirde, o, kendi hürriyetini maskeleyerek, temayülündedir. İşte, determinizmin gerçek anlamı da, kendimizde varoluşumuzun sürekliliğini içimize yerleştirmekten ibarettir.

Bir itici güç (motif) ve dürtücü güç (mobil) ne demektir? Bir itici güç denilince bir eylemin gerekçesi anlaşılacaktır. Eğer, yeni Hükümet, gelir konusunda bir değişiklik yapıyorsa, bunun, kamu borçlarının indirilmesi, hazinenin güçlendirilmesi gibi, gerekçelerini gösterecektir. Dürtücü güç (mobil) ise; subjektif bir olay olup, belli bir eylem yapmaya beni zorlayan veya dürtten tutkuların, duyguların ve isteklerin toplamıdır. Tarihçi, açıklamaya çalıştığı olayların itici güçlerini, başka bir anlatımla, gerekçelerini yeterli bulmaz ise, o zaman dürtücü güçlere başvurur.

Her ikisinin de içinde bulunduğu, basit günlük olaylarda itici ve dürtücü güçlerinin, aralarındaki ilişkilerinin açıklanması gerekmektedir. Sartre'in verdiği misale göre; insanlığa veya adalete çok şey kazandırdığına inanılıyorsa veya gelecekte iktidar olacağı düşünülüyorsa, bir sosyal adaletçi partiye üye olunabilir. Bütün bunlar itici güçlerdir, fakat içinde ezilmişler için iyilik duygusu, Gide'in dediği gibi; "barikatın iyi tarafında" olma utancı... vs. İtici güç ile dürtücü gücü birbirinden ayırmak zordur. Fakat, itici gücün objektif olup, dışardan geldiği, dürtücü gücün ise subjektif olup, insanın iç âleminden geldiği söylenebilir.

Hürriyet; birbirlerinden ayrılmaları mümkün olmayan amaç, itici ve dürtücü güçlerden oluşuyor gibi gözüküyor. Bu üç unsur da, ancak hürriyetle anlaşılıyor. Her hangi bir zamanda, her hangi bir şeyi istemekte

(14) J.-P. Sartre, *L'Être et le Néant*, s. 514.

(15) J.-P. Sartre, *a.e.g.*, s. 515.

hür müyüm? Her hangi bir projeyi açıklamak istediğimde, irasyonel olanı imkân ve hür seçimle karşı karşıya mıyım? Sartre'a öyle gözüküyor ki; hürriyeti kabul etmek, inanmaktan uzaklaşmaktadır. Bu konuda, determinizm, fatalizmden daha tutarlıdır. Çünkü, en azından onların her birinin sebebini gösteriyordur. Fakat, fatalizmde sebep gösterilmediği gibi, kör bir itaat vardır. Hürriyetin kabulünde; nasıl isek öyle hareket ediyoruz ve eylemlerimizin serbestce ortaya çıkışını sağlıyoruz. Sartre'a göre burada, keyfilik veya kapris asla sözkonusu değildir. Diğer varlıklardan, şuur olarak zorunlu bir şekilde ayrılmış olan insan, ilgili olduğu ölçülerde onlarla ilişki içindedir. Şuurlu bir varlık şimdiki zamanın belirlenmesine kendisini safca bırakamaz, aksine, henüz olmadığı, fakat olmak istediği şeyi önceden tasarlayarak geleceğini teminat altına alır. İşte, hür olarak var olan varlık da budur.

Yaygın olan kanaat gibi, hür olmak yalnız kendini seçmek demek değildir. Seçim, kendisinin henüz olmadığı başka bir şey üzerinde oluyorsa hür olarak yapılıyor demektir. Bir veri olmamak içinde, "kendisi - için varlık" kendisine göre biraz geride sürekli olarak oluşması gerekir, yani "kendisi - için varlık" arkasında artık olmayan (datum) biri gibi kalır. "Kendisi - için varlık"ın bu özelliği, kendisine hiç bir şeyin yardımcı olmadığını gösterir. "Kendisi - için varlık" hürdür ve olacağı şeyin ışığında olmuş olan şeye sahip olan bir varlık olduğuna göre, kendisine ait bir dünyayı, ortamı düzenleyebilir. "Kendisi - için varlık"ın hürriyeti, kendisine varlığı olarak gözükür! Bu hürriyet tek olmadığı gibi, bir mülkiyet de değildir. O, ancak kendini seçen varlık için vardır. "Kendisi - için varlık"ın hürriyeti sürekli olarak yapılan bir angajmandır. Bu angajmanda, kendi seçimine göre önceden var olan fakat belirsiz olabilen bir hürriyet sözkonusu değildir. Oluş içinde olan bir seçimi asla anlayamayız. Fakat anladığım bir şey var ise, o da, hürriyetin her zaman seçimi yönlendirmedir. Hiç bir şeye göre veya hiç bir şeye karşı olmayan bir seçim hiçleşip gider. Ancak kesin gibi görünen şeye ait seçim yapılabilir. Bu seçiminizde ortaya çıkışıyla, o şey zamanlaşır, zaman içine girer. Çünkü, o şeyin şimdiki durumunu, geleceğin aydınlatması gerekir. Geçmişinin anlamına da şimdiki zamanda imiş gibi değerlendirilir. Bu temel ilke, asli tasarı olarak, "kendisi - için varlık"ın bütün hayatına yayılır. Temelsiz olan hürriyet, "kendisi - için varlık" tarafından sürekli olarak tasarılarak yenilenmelidir. Bu şekilde, sürekli olarak kendimi seçerim fakat seçilmişliğimi asla kabul etmem, aksi takdirde "kendiliğinden varlık" seviyesine ulaşarak her hangi bir objeden farkım kalmaz. Süratli olarak kendimi seçmem, beni, hem izleyen hem de izlenen durumuna düşürür. Bu durumda da, hürriyetimi hürriyetim kemirip bitiriyor. Esasında, bütün imkânlarımı hür olarak heri sürerim ve yine hür olarak ilk projemi hiç-

leştirecek, onu pasif durumuna getiririm. Böylece, "kendisi için varlık" kendisinin öne atılmış (pro-jeté) bir hiçlik olduğunu kabul eder, ve kendini algılamaya başladığında kendinden kurtulur. Çünkü o, olduğundan başka türlü de olabileceğini biliyor.

Yeni tasarının, eskisinin yıkıntıları üzerinde kurulduğunu göstererek, şimdiki an'ın doğrulanamaz olduğunu söylemek mümkündür. Amacı, süratli bir şekilde eskisini hiçleştirmek olan yeni tasarının varoluşunun etkisiyle aynı olduğu düşünülemez. "Kendisi için varlık" ne zaman ki solmuş tasarısını geçmişe iter, işte o zaman dili geçmiş zaman formu altında karşımıza çıkar ki, bunun varlığı son varlıktan farklıdır. Bu son varlığın artık yeni bir tasarısı vardır ve solmuş olan tasarı, bundan böyle varlığın durumuna ait olmuş oluyor. Esasında, "kendisi için varlık"ın varoluşu kendi özünü yönlendirir. Bunun böyle olması için, her bir tasarının geçmişine başvurmak zorunludur. Bağımsız bir amacımızın dünyasında gerçekleştirdiğimiz özel tasarılarımız, sahip olduğumuz global tasarı için entegre olur. Fakat, açık olarak tamamıyla fiil ve seçim olduğumuz için, bu küçük tasarılar, global tasarılarımızla belirlenmiş değillerdir.

Bu açıklamalardan sonra hürriyetin, bir şartı olarak değil de, bir ünvanı olarak bir veriyi zorunlu kıldığı herhalde anlaşılmıştır. Önce hürriyet, bir verinin hiçleşmesi gibi ancak anlaşılır. Elde etme hürriyetinin dışında, bir de, seçme hürriyeti asla yoktur. Çünkü, seçmemek gerçekte seçmemeyi seçmektir; seçim, seçme fiilinin değil, seçilmiş olmanın temelidir ki, bu da seçme hürriyetidir. Hürriyetin saçmalığı da bundan ileri geliyor. Ayrıca, burada şunu da açıklamak gerekir ki; "hür olmak" demek "istenilen şeyi mutlaka elde etmek" demek değildir, fakat istemenin bizzat, seçim hakkını kullanarak kendisi tarafından yapılmış olması önemlidir⁽¹⁶⁾. Hafta sonu tatilimi, bir dağda dolaşarak geçirmeyi düşünüyorum. Buna, bizzat ben karar veriyorum. Bu tatili, başka şeyler yaparak da geçirebilirim. Yani, bir sürü alternatiflerim var, fakat ben dağda dolaşmayı seçtim. Burada, kendi seçme hürriyetini kullanmış oldum. Gerekli şekilde giyindim, kuşandım ve yola koyuldum. Bir yere geldim, dik bir kaya ile karşılaştım. Artık bu kayanın benim için bir anlamı vardır. Daha önce o, orada kendiliğinden anlamsız bir şekilde duruyordu. İşte Sartre'in "kendiliğinden varlık" dediği şey budur. "Kendiliğinden varlık" kendi kendine orada anlamsız olarak durur ve fazladandır, saçmadır. Ona anlam kazandıran, kendisiyle şu şekilde veya bu şekilde ilgilenmiş olan "kendisi için varlık"tır. Seçme ve elde etme hürriyetini kullanmayı seçmiş olanlar, ki esasında bu, hiç kimse için mümkün değildir, çünkü he-

(16) J.-P. Sartre, a.e., s. 563.

pimiz hürriyete, daha doğrusu bir fiilde bulmaya mahkûmuz, bir yerde kendilerini bir obje durumuna getirmiş olurlar ki, Sartre, şiddetle buna karşı çıkar. İşte engel olarak karşımda duran kaya, beni tekrar bir taşarı yapmaya ve tercih yapmaya zorluyor. Fakat, yalnız gezinmek için buraya kadar gelmiş olan biri için, bu kaya, tırmanmak veya tırmanmamak gibi bir problem olmayacaktır. Onun için, belki de sadece güzel bir manzara olacaktır. Şehirde kalmayı tercih eden için ise, bu kaya hiç problem olmayacaktır. O kişi için bu, kaya anlamsız ve saçma olacaktır. Fakat ben, ya o kayaya tırmanacağım, veya tırmanmaktan vazgeçip onu, güzel bir manzara olarak seyretmekle yetineceğim. Eğer oraya tırmanmaya karar vermiş isem, ne yapar yaparım o kayaya tırmanırım. Atletik vücuda sahip isem, kayaya daha rahat tırmanırım. Burada önemli olan tercihlerimin bağımsız olarak tarafımdan yapılmış olmasıdır.

Sartre, ayrıca her ne kadar Fransız atasözünde "İstemek, muktedir olmaktır" (vouloir, c'est pouvoir) deniliyorsa da, seçme hürriyeti ile elde etme hürriyetini birbirinden ayırıyor. Bu ayrımla, hürriyet taraftarlarıyla aleyhtarlarını karşı karşıya getiren "muktedir olmak" (pouvoir) ile "istemek" (vouloir) fiilleri üzerindeki tartışmalara son veriyor.

"Kendisi - için varlık" hürdür. Fakat, onun hür olmuş olması hürriyetin temelini oluşturmaz. Eğer, hür varlık kendisine özgü temel varlığı ifade etmiş olsaydı, varlığının varoluşuna hürriyetinin karar vermiş olması gerekirdi. Bu zorunluluk iki şekilde anlaşılırdı: Önce, hürriyetin kendisinin hür iradesine karar vermesi gerekirdi, yani; hürriyet yalnız bir gayenin seçimi değildir, ama hürriyet olarak kendisinin seçimidir. Bununla da, bu hür olma imkânı ile hür olmama imkânı arasında, önceden eşit olarak onlardan birini seçme hürriyetin varolduğu anlaşılır. Kısaca; önce, hürriyetin hür seçimi vardır, fakat esasında hür olmayı seçen kaçınılmaz olan ve ne ise o alanı seçen bir hürriyetin olması gerekir. Burada, sonsuzluğa gönderilmiş oluyoruz, çünkü, onun seçmek için, onun, önceden başka bir hürriyete ihtiyacı olacaktır, ve bu böylece devam edip gider. Esasında biz, seçimi yapan hürriyetiz, fakat hür olmayı seçen biz değiliz, çünkü biz, daha önce söylendiği gibi hürriyete muhtacız, Haidegger'in dediği gibi; "atılmışlığa, terkedilmişliğe (délaissés) mahkûmuz"⁽¹⁷⁾, ki aslında bu, hürriyetimizin başka bir kaynağıdır.

Hürriyetin kaynağı kendisi değildir. Eğer böyle olmuş olsaydı, benim mutlak olarak hür olmayışım mümkün olurdu. Oysa ki, bu mümkün değildir. Amaç, ön tasarıları şekillendirmek için itici güçler üzerinden bize gelmektedir. Hürriyetin kaynağı yine kendisi olmuş olsaydı, amaç, hürri-

(17) J.-P. Sartre, a.e. s. 565.

yeti ortaya çıkışı için, kendi varoluşunun üzerinde oluşurdu. Bundan şu sonuç çıkıyor; "kendisi - için varlık", ileri sürdüğü amaca ulaşabilmek için, önce kendini "hiçlik"ten (néant)⁽¹⁸⁾ çekip alıyor. Amacı vasıtasıyla meşru kılınmış olan bu varoluş, "doğrunun varoluşu" (existence de droit) olacaktır, fakat "olayın varoluşu" (existence de fait) olmayacaktır. "Kendisi - için varlık"ın, kendinin kullanabileceği bin türlü imkanlarının arasından, başkaları tarafından da kabul edilebilen, birini kullanacaktır ki, "doğrunun varoluşu" işte budur. Yapacağımız işlerde, varoluşa ortak olmamıza götüren bir tasarının kadranında biz, yalnız bize göre doğru olana yöneliyoruz. Bunun içindir ki, Sartre, insanın, yaptığı iş ile özdeşleşmeye yöneldiğini söylemektedir.

Hürriyet, kendisinin koymuş olduğu bir amaç ile kendi varoluşuna karar verir. Şüphesiz o, yalnız kendisinin yapmış olduğu bir amacın seçimi ile mevcuttur, fakat amacı ile, ne olduğunu açıklayan bir hürriyetin varolması olayına hürriyet egemen değildir. Varoluşu için, kendini üreten bir hürriyet, anlamını yine kendisinden alır. Gerçekte, hürriyet, belirsiz, basit bir muktedir olma olayı değildir. Eğer böyle bir şey olmuş olsaydı o, hiçlik veya "kendiliğinden varlık" olacaktır. Bu durumda, hürriyet, "kendiliğinden varlık" ile hiçliğin saçma bir birleşimi olmuş olurdu. Oysa ki, hürriyet, bir iş yapmakta (faire) kendini gösteriyor. Bir iş yapmak ise, bir verinin hiçleşmesini gerektiriyor. Herhangi bir şeyden, herhangi bir şey yapılır. Hürriyet, dolu olan bir varlığın ortaya çıkarmada ve verilmiş bir varlığa göre varolmaktan yoksundur. Hürriyet, hiçlikten itibaren varolan varoluşa göre belirlenmiş. Çünkü, hiçlikten üretilen herşey, ancak "kendiliğinden varlık"ın varoluşudur. Esasında, hürriyette bir varlığa angaje olmaktan, daha açıkcası o varlığa köle olmaktan kurtuluştur⁽¹⁹⁾.

Yeryüzüne atılmış olan, önceden belirsiz bir kişi hürdür ve dolayısıyla sorumludur. Sorumluluk hürriyetten doğuyor. Eğer hür değilsek, yaptığımız şeylerden de sorumlu olmayız. Şimdilik sorumluluk konusunu daha sonraya bırakıp, burada, kişinin zamana ve mekana bağlı oluşunu Sartre nasıl açıklıyor onu incelemeye çalışalım.

(18) J.-P. Sartre, burada kullanılan bu "hiçlik" (néant) kelimesine, kişinin pasif olması, herhangi bir iş yapmaması anlamını veriyor. Çoğu defa da c, bu kelimeyi; bir şeyin, herhangi bir bilince konu olmama anlamında kullanıyor.

(19) J.-P. Sartre, kendi hürriyetini tam olarak kullanabilmek için, hiç bir zaman bir gayrimenkule sahip olmayı düşünmediği gibi, okumayı çok sevdiği halde, uzun zaman kitap satın almadı.

1 — MEKÂN

Ortaçağın bir şairi şöyle söylüyor :

"Nereden geldiğimi bilmiyorum,
Kim olduğumu bilmiyorum,
Gidiyorum, nereye, bilmiyorum,
Niçin neşeli olduğumu kendime soruyorum."⁽²⁰⁾.

Buna benzer bir mistik soruyu Pascal'da buluyoruz. O, şöyle diyor : "Kâinatın beni her taraftan ihata eden, korkunç ve uçsuz, bucaksız mekânlarını görüyorum; bu engin fezanın bir köşeciğini de ben işgal etmekteyim, fakat neden başka bir yerde değil de, bu noktasına gönderildiğimi, yaşamak için bana verilen zamanın, benden önce bütün bir ezeliyet benden sonra beni izleyecek olan bütün bir ebediyet var iken, niçin bu ana düşürüldüğümü anıyamıyorum?"⁽²¹⁾. Sartre, bu konuda ise şöyle düşünüyor : "Hür olmak demek, insanın, içinde bulunduğu tarihsel dünyayı seçmesi demek değildir -saçma olurdu bu- hür olmak, nasıl bir dünya olursa olsun, onun içinde kendini seçmek demektir"⁽²²⁾.

Descartes'in, Cebir ile Geometriyi birleştirerek bulmuş olduğu Analitik Geometri'de kullanmış olduğu ve koordinatlar adını verdiği şeyi, biz, Sartre'in mekân ve zamanına uygulayabiliriz. Koordinatlarda, birbirlerini dik olarak kesen iki doğru vardır. Bunlar, genellikle, dik olana apsis, yatay olana ise, ordinat adı verilir. Apsis ve Ordinat'ın geliş ve gidiş yönleri, doğru üzerinde, oklarla gösterilir. Biz, apsis'i mekân olarak, ordinat'ı ise zaman olarak ele alırsak; ordinat'ın geliş yönüne geçmiş zamanı, apsis ile ordinat'ın kesiştiği noktaya şimdiki zamanı, ordinat'ın gidiş yönüne de gelecek zamanı koyabiliriz. Nasıl ki, bir koordinat sisteminde, ortak nokta mutlaka apsis ile ordinata bağlı ise aynı şekilde bir insanın, yaşamının herhangi bir kesitinde, mutlaka mekana ve zamana bağlılığı vardır.

(20) "Je ne sais d'où je viens,
Je ne sais qui je suis,
Je mourrai, je ne sais pas quand,
Je m'en vais, je ne sais pas où,
Je me demande pourquoi je suis joyeux."
Karl Jaspers, *La foi philosophique face à la révélation*, Pion, Paris, 1973, s. 19.

(21) Pascal, *düşünceler*, Ankara, 1984, s. 35.

(22) J.-P. Sartre.

Sartre diyor ki, bütün zenginlikleriyle, iklimiyle doğduğum yer elbet-
teki memleketimdir. Fakat, benim için önemli olan, şu anda karşımda
duran eşyanın düzeni ve durumudur. Masamda çalışıyorum, masanın so-
lunda bir pencere, pencerenin arkasında ağaçlı bir bahçe, daha ileride
dalgalı bir deniz. Mevsimlerden, kış ve kar yağıyor. İşte, ben, bu anda,
burayı işgal ediyorum. Bir zaman dilimi içinde, bir yerimin, dünyada ol-
mayışı mümkün değildir, aksi takdirde uçuş halinde olmam gerekir. Bu
durumda da, dünya beni, hiç bir şekilde ilgilendirmeyecektir. Ayrıca, şu
anda işgal etmiş olduğum yere hür irademle geldim. Yine hür irademle,
şu anda, odamdan çıkıp, sohbet etmek için, bir arkadaşımın odasına gi-
debilirim, veya başka bir yere gidebilirim. Bütün bunları hürriyetim sa-
yesinde yapıyor isem de, Sartre'a göre, bir sonraki yeri, yalnız daha ön-
ce işgal etmiş olduğum mevkiinin ve oradaki eşyanın çizmiş olduğu yol-
ları izleyerek işgal edebiliyorum. Bir önceki yerim, beni başka bir yere
yolluyor, bu da bir başkasına, bu şekilde ölümüne kadar uzayıp gidiyor.
Esasında, insan olmasa, ne yer kalır ne de uzay⁽²³⁾.

Bulduğum yer, amacıma göre anlam kazanır. Çünkü, orada yalnız
olmak için olmayacağım. Bir şey yapmak için orada olacağım. Ayrıca,
bir yerde olmak demek bir şeye uzak veya yanında olmak demektir. Ora-
da olmam veya olmamam amacın kabul edilebilirliği veya kabul edile-
mezliğindedir. Çaydanlığa ulaşabilmek için, bir adım sonra oradayım.
Daha önce, çalışmak için masamda idim. Kalem almak için, kolumu uzat-
mam yeterlidir. Dostumu görebilmek için, uzun ve yorucu bir yolculuğu
göze almam gerekir. Gözlerimi yormadan okumak istiyorsam, sırtımı pen-
cereye döndürmem gerekir. Demek ki, Sartre'a göre yeri ve durumu be-
lirleyen insanın amacıdır. Herkesin, her zaman bir amacı olacağına göre,
herkes, bir durum içinde olup, bir yer işgal edecektir. Amacımı da, hür
olarak tesbit ettiğime göre, ben, o anda, orada kendi isteğime göre bu-
lunuyorum demektir.

2 — ZAMAN

Üç yönlü bir zaman içinde bulunan her insanın bir geçmişi, bir gele-
ceği ve bir de şimdiki zamanı vardır. Geçmiş, bir önceki veya bir sonra-
ki olayı belirleyemez, başka bir anlatımla, gelecek ve şimdiki zamanın
öntaslağı yapma konusunda, geçmiş güçsüzdür. Geçmiş beklentilerimi-
zin dışındadır, fakat biz istemesek de, sık sık bizi yoklar. Onun eylem-

(23) J.-P. Sartre, a.e., s. 570.

lerimiz üzerinde doğrudan bir etkinliği yok ise de, ondan hareket ederek yeni kararlar alabiliriz. Denildiği gibi, fiillerimiz, eylemlerimiz bizi sürekli izlerler. Hürriyetlerin de, artık kendilerine dokunulmayacak geçmişleri vardır. Onlar olup bitmiştir. Orada duruyorlar. Hiç bir şekilde onu, değiştiremeyiz. Fakat, esasında geçmiş farkedilmeksizin eriyip gittiği şimdiki zamanın içindedir. Giydiğim bu elbise, bir yıl önce aldığım elbisedir. Bir yıl, iki yıl veya on yıl önce, açıkcası geçmişimde, sahip olduğum şeyler olduğu gibi oluşturduğum bir ben vardır. Gerçekte Sartre için; olmak, sahip olmuş olmak demektir (être c'est avoir été)⁽²⁴⁾. Burada bir paradoks vardır. Geçmiş olmadan kendimi bilemem, daha doğrusu hakkımda hiç bir şey düşünemem. Çünkü ne isem ve geçmişimde ne idiysem onun üzerinde her zaman karar veren benim. Fakat bu demek değildir ki, geçmişime istediğim şekli verebilirim. Geçmişim nasıl geçtiyse o şekilde, orada duruyor. Fakat; şimdiki zamanda, daha doğrusu şu anda, gelecek için yapacağım tasarılar için geçmişimin üzerimde emredici bir baskısı vardır. Ancak, hür olarak tesbit etmiş olduğum amacıma, gelecekte ulaşabilmek için yapmakta olduğum tasarılarla ilgili geçmişimdeki benzer olayların, şu anda baskısı vardır. Geçmişimde bir yabancı ile dostluk kurmuşluğum varsa, ve bundan acı bir ders almış isem ilerde, dost olmayı amaçladığımı bir yabancı için, şu anda bir karar vermek durumunda isem, o geçmiş tecrübemin üzerinde bir baskısı mutlaka olacaktır. Bu, benim hürriyetimi asla zedelemes. Çünkü, o geçmişim de bana aittir, nasıl bir geçmişe sahip olmak istediysen, zamanında, o şekilde davranmışımdır. Sartre'a göre, "kendisi - için varlık"ın karar verme konusunda, geçmişle beraber çevrenin etkisi vardır. Çevre ile işgal edilen yeri birbirine karıştırmamak gerekir. Ona göre çevre; bir iş yapmamıza yardımcı olan ve ya engel olan alet, edevat ve tekniktir. Yer değiştirmekle beraber, çevrenin de değiştiği bir gerçektir.

İnsanın talihsizliğini, insanın zaman içinde oluşuna bağlayan Sartre, insanın zaman tarafından tayin edildiğini söylemektedir. Geçmiş zamanımız için, pek fazla, hatta hiç hürriyetimiz yoktur. Çünkü o, yukarıda söylendiği gibi, artık yaşanmıştır, yaşama hakkımızı, hürriyetimizi, geçmiş zaman içinde kullanmış durumdayız. Artık onu değiştirmek elimizde değildir. Hatıralarımızın tömülü olduğu geçmişimizle hükümler verir, karşılaştırmalar yaparız, fakat geleceğimizi gerçekleştirebilmemiz için, bir noktadan itibaren geçmişimizi bir tarafa koyarız. Çünkü onu artık değiştiremeyiz. Zaten geçmiş şimdiki zaman önünde, şimdiki zaman gelecek önünde küçülüp gidiyor.

(24) J.-P. Sartre, a.e. s. 577.

Sartre, mutluluğunu şimdiki zaman içinde yakalar gibi oluyor. Onun için, an elmas gibi parlıyor. Çünkü, tam bir hürriyet var; istediğini yapıyor, değiştirebiliyor, gelecek için tasarılar yapıp kendini sürekli aşabiliyor. Fakat ne yazık ki an sabit değildir. Bir an geçiyor, bir başka an geliyor. Bu geçici "an"lardan Sartre geleceğe yöneliyor. Gelecek eylemini belirliyor. Henüz gerçekleşmemiş olan amaçlar gelecek içindedir. Sartre'a göre, ne olursa olsun, insanın yapacağı bir geleceği vardır. El değmemiş bir yarın, onu bekliyor. Gelecek, şimdiki zamandan daha gerçektir. Çünkü, şimdiki zamanı projesiz ve seçimimizi yapmamış olarak yakalanırsak, ne yapacağımızı pek bilemeyiz. Oysa ki, proje ve seçimi gelecek için yaparız. Bir anlamda hürriyet, gelecektir. eGelecekte; yeni tasarılar, seçimeler, bekleyişler ve ümitler vardır. Fakat korku veya korkular da vardır. Çünkü ölüm, gelecektedir.

3 — ÖLÜM

İnsanın durumunu (situation) diğer şeylere göre açıklamaya çalışan biri için, ölümden, nasıl ise o şekilde bahsetmek normaldir. Gerçi, biz istesekte, istemesekte, ölüm geleceğimizin içinde gömülü duruyor. Bu, bizim bahsetmemize bağlı değildir. Başlangıcı olan herşeyin bir sonu, bir bitimi olduğuna göre, sonlu olan insanın da bir sonu vardır, bu da, ölümdür.

Ölüm, doğum gibi, imkânlarımızın dışında olan, bize bağlı olmayan, bize dışarıdan gelen bir durumdur ki, Sartre'ın "facticité" (sun'i) dediği şey işte budur. Doğumum ve ölümüm benim "facticité"mdir. Onlar hakında ben, hiç bir taslak yapamam, başka bir anlatımla, onlar, benim imkânlarımın dışındadır. O halde ölümün kendisi nedir? Sartre için ölüm; insani hakikatın hiçliğe açılan bir kapısıdır. Bu hiçlik, insani olmayan bir şekil altında, varoluşun veya varlığının mutlak olarak son bulmasıdır. Ölüm, "duvar"ın öbür tarafıdır. Fakat, ses titreşiminin uyumu nasıl ki melodinin anlamı ise, aynı şekilde ölüm, hayatımın anlamıdır. Ayrıca, kimine göre, herkesin ölümü kendi hayatlarına benzer. Çünkü, her hayat bir ölüme hazırlanıştır. Amaçların gerçekleştirilmesi için, uzun bir bekleyiş olan hayatın sonunda, her insan kendi ölümünü tadacaktır.

Sartre'ın Diderot'dan aktardığı bir hikaye vardır; Mahkeme'î Kübra'da iki kardeş Tanrı'nın huzuruna çıkarılır. Küçüğü Tanrı'ya sorar; "niçin, beni genç yaşta öldürdün" Tanrı'nın verdiği cevap "seni kurtarmak için. Eğer daha fazla yaşamış olsaydın, kardeşin gibi bir katil olacaktın"

şeklinde olur. Bu sefer de, sözü büyük kardeş alır ve "niçin, beni bu kadar yaşlı öldürdün?" diye Tanrı'ya sorar (25). Ölüm, varlığımızın hür olarak belirlenişi olmamış olsaydı hayatımızın sonu olmazdı. Hayatımızdan bir dakika eksik veya fazla, belki de herşey değiştirir, onu hür olarak kullandığımızı kabul ettiğimize göre, bu bir dakikalık farklılık veya eksiklik, hayatımın anlamını benden kaçıır.

Ölüm, Sartre'a göre ne hürriyetimizi sınırlandırıyor ne de sorumluluğumuzu kaldırıyor. Esasında, iyi düşünülürse bizi iki yüzlülükten kurtarıp kişiliğimizi kazanmamızda yardımcı olanın, daha açıkcası bizi biz yapanın ölümün olduğu görülecektir.

Ölüm, tasarılarım için, asla bir engel değildir. Fakat, o, yalnız tasarıların ayrı bir kaderidir. "Ölmek için hür" değilim, fakat "ölümlü bir hürüm"(26). Ölüm, "Facticité" olduğu için, başka bir anlatımla, insan tarafından yapılan (faire) bir şey olmadığı için, benim tasarılarımdan kurtulur(27). Fakat, tasarılarımla da ben, ölümden kaçırım(28).

Esasında Sartre, bize, mekan, zaman, çevre ve ölümün ne olduğunu anlatarak durumu açıklamaya çalışıyor ve şöyle söylüyor: "diğer var olanların içinde, ben de varım. Fakat, bu varoluşu diğerlerinin ortasından gerçekleştiremem. Etrafımda bulunan eşyayı da idrak edemem. Kendimi de anlayamam. Eğer, varlığımda değil de varlık tarzımda, kendimi kendim seçmiş isem, bulunduğum ortama da bir anlam veremem. (Çünkü) Bu amaca (Ulaşmak için), (bunlar) "henüz - var - olmayan"ın (non-encore-existent) seçimidir. "Facticité" m için, beni çevreleyen gerçeklerin yararlı veya zararlı oluşlarına göre, tarif edilmiş dünyanın ortasındaki durumum; kendimi köklü bir şekilde hiçleştirme ve olumsuzlaştırma ışığında, hür olarak konulmuş olan bir amaca ulaşmak için, dünyada arkalarından koştuğum tehlikelerinin ortaya çıkarılışı, karşılaşılabileceğim engeller, bana sunulmuş olan yardımlar, işte, "durum" (situation) diye adlandırdığımız şey, budur"(29).

(25) J.-P. Sartre, a.e. s. 623.

(26) J.-P. Sartre, a.e. s. 632.

(27) J.-P. Sartre, kesinlikle intihara karşıdır.

(28) Burada, Epikuros'un "Bilge kişi ölümü düşünmez. Çünkü yaşadığı müddetce ölüm olmadığını, öldükten sonra ise artık kendisinin var olmadığını bilir" şeklindeki düşüncesini hatırlamamak mümkün değildir.

(29) J.-P. Sartre, a.e. s. 633.

Durum, subtejtif olamaz. Çünkü o, eşyanın bizde bıraktığı intibaların ne birliği, ne de toplamı değildir. Durum; benim, ortalarında bulunduğum eşyanın ortaya çıkışını sağlar ve ona anlam kazandırır.

Fakat durum, objektif bir varlık da değildir. Öyle ise, durum nedir? Ne subjektif, ne de objektif olmayan durum; bir özne tarafından dünyanın durumunun ne bir bilgisini, ne de bir olumlu anlayışını yansıtmaya- caktır. Fakat o. öznenin hiçleştirdiği "kendiliğinden varlık" ile "kendisi- için varlık" arasında varlığın bir bağıdır. Durum, tamamıyla hem öznedir, hem de eşyadır. O, kendini aşmasıyla eşyayı aydınlattığında tamamıyla öznedir, fakat diğer taraftan, eşyanın imajını özneye yolladığında eşyadır. Durum, "facticité"nin toplamıdır; doğumum, yerim, geçmişim, çevrem, yakınımın meseleleri gibi, benim için bir "facticité"nin varlığını sağlayan şeylerin sınırları olmaksızın, dünyanın mutlak imkânı (contengence), benim hürriyetimdir. Durum; yukarıya doğru çıkan bu tozlu yoldur, benim çok susamışlığımdır, param olmadığı için ve kendi memleketlerinden olmadığım için, ban su vermeyi kabul etmeyen bu insandır. Durum, düşman olan bu halkın ortasında benim terkedilmişliğimdir. vs.

Eğer "kendisi - için varlık" durumdan başka bir şey değilse, bundan şu sonuç çıkar; durum içindeki varlık, orada ve onun ötesindeki varlığını da hesaba katarak insan gerçeğinin tarif eder. Gerçekten de, insan gerçeği, orada olan varlığının ötesi ile, yönü ile yorumlamış varlıkla, varlık içinde yaşanmış varlığın tamamıyla organize olmasıdır. O halde özel durum yoktur. Sartre, bundan şunu kastediyor; veriyi, olduğu gibi şekillendiren hürriyetin ağırlığı altında verinin ezilmişliği bir durum değildir. Fakat, aynı şekilde diğerleri arasında "kendisi - için varlık"ın rahat davranması da bir durum değildir. Bundan, Bergson'un "iç hürriyet" dediği şeyi de anlamamak gerekir. Sartre, zincire vurulmuş bir kölenin, efendisi kadar hür olduğunu söylediğinde, tarifi mümkün olmayan bir hürriyetten bahsetmiyor. Zincire vurulmuş köle, zinciri koparmak için hürdür. Bu şu anlama gelir; köle için, zincirlerin anlamı, kölenin seçeceği amaca göredir. Burada iki şık vardır; ya köle olarak kalmak, ki bu durumda zincirin pek fazla bir anlamı kalmıyor, ya da kölelikten kurtulmak için tehlikeyi göze almak, ki bu durumda zincir bir engeldir. İşte, köle bu durumdan kurtulmak için gayret göstermede hürdür. Sartre, bu konuda Kafka'dan bir hikaye nakletmektedir; Bir satıcı, şatoya bir şikayet için gelir. İri yarı bekçi, satıcının kapıdan girişini engeller. Başka bir yerden de girmeye cesaret edemez. Satıcı orada yıllarca bekler ve orada ölür. Fakat.

ölüm esnasında satıcı, bekçiye "bekleme esnasındaki yalnızlığının nereden geldiğini" sorunca, aldığı cevap şu olur: "bu kapı, yalnız benim için olmuştur"⁽³⁰⁾. "Kendisi - için varlık"ın durumu işte bunun gibidir. Herkes kendi kapısını (engelini) kendisi yapar.

4 — HÜRRİYET VE SORUMLULUK

Hürriyet ve sorumluluk konusu her ne kadar ahlakçıları ilgilendiriyorsa da, "kendisi - için varlık"ın hürriyetini tam olarak açıklayabilmek için, Sartre, bu konuda geniş açıklamalarda bulunuyor. Ayrıca, hürriyet ile sorumluluk, sebep-sonuç ilişkisi içindedir. Madem ki, "insan hürriyete mahkumdur" öyle ise bu geniş hürriyetin, kişi için getirdiği bir sorumluluk vardır. Nasıl ki, kölenin bağlı bulunduğu zincir, kölenin amacına göre anlam kazanıyorsa, aynı şekilde hürriyet, sorumluluğa göre anlam kazanıyor.

Sartre'in temel düşüncelerine göre; hür olmaya mahkum olmuş olan insanın omuzları üzerinde tüm dünyanın ağırlığı taşınması sözkonusudur. İnsan, dünyadan ve varlık olma bakımından da kendisinden sorumludur. Sartre, sorumluluk (responsabilité) kelimesinden "bir eşyanın veya bir olayın tartışmasız olarak yapıcısı oluşunun bilincinde" oluşu anlıyor⁽³¹⁾. Bu anlamda, "kendisi - için varlık"ın sorumluluğu ağırdır. Çünkü, insan öyle bir varlıktır ki, sorumluluğu ile, bir dünyası olmuş oluyor. İnsan, varlık olarak oluşan kişi olduğu için, bulunduğu durum (situation), tümüyle desteklenmesi mümkün olmasa bile, ne olursa olsun, kendine ait zıtlığa rağmen, o işin veya olayı yapmaya mecburdur. Onun yapıcı olmak gururu içindeki bilinciyle onu yapmalıdır. Çünkü, kişiliğime ulaşma konusunda beni tehdit eden en büyük tehlikeler veya en kötü uygunsuzluklar, ancak benim tasarılarımın anlam kazanırlarıdır ki bu da, benim yaptığım angajmanların zemini üzerinde onların ortaya çıkışlarıyla oluyor. O halde, kendimden şikâyetçi olmayı düşünmem çılgınlıktır. Çünkü, bütün bunlara karar veren bir baskısı değil, benim. Sorumluluk, hürriyetimizin basit ve mantıki sonuç göstergesidir. Benim başıma gelen herşey, benimle beraber bana yelıyor. Onun için, ona karşı ne isyan ederim, ne de ondan vazgeçebilirim, fakat ondan da pek etkilenmem. Söyle de söyleyebiliriz: Her ne şey başıma gelirse, bütün bunlar benim yüzümdendir. Bundan şunu anlamak gerekir; ben, herşeyden önce, insan olarak, bana gelen herşeyden üstünüm. Çünkü, bir insanın başına gelen bir olay, ya ken-

(31) J.-P. Sartre, a.e., s. 638.

disinden, veya başka bir insandan gelir ki bu da insana ait bir olaydır. Aniden patlak veren, ve beni sürükleyen sosyal bir olay da bana, dışardan gelmiyor. Bir savaş çıktığında, firar etme veya başka bir yoldan ondan kurtulmaya çalışmayıp, savaşa katılmak üzere kitaya alınmışsam, artık bu savaş benim savaşımdır. Firar etmiyorsam, elbetteki bunun da sebepleri vardır. Bir yeye karar vermek zorunda olan ben, lehte ve aleyhte olan herşeyi, önceden düşünmek mecburiyetindeyim. Karar verdikten sonra da, sonucun sorumluluğunu taşımam gerekir. Burada sözkonusu olan, benim adıma başka birinin karar vermesi değil, başka biri veya birileri tarafından alınmış olan bir karara katılmam veya katılmamamdır. Hangisini tercih etmişsem, onun bana yükleyeceği sorumluluğa da katılmak zorundayım. Çünkü, seçimi yapan benim⁽³²⁾.

Sonuç olarak: Düşünce yapısını iki dünya savaşı ara döneminde geliştirmiş olan çağdaş Fransız düşünürü J.-P. Sartre'ın, özellikle II. Dünya Savaşı sonrası, önce Fransız, daha sonra dünya gençliği üzerindeki etkisinin inkârı mümkün değildir. Bu etkinin ortaya çıkış sebeplerinden biri, savunulan varoluşçuluk tezinin birkaç konuda ikna edici oluşu ile birlikte, o dönemin, zemin ve zamanın uygun oluşudur. Yıkılmış ve yakılmış bir Avrupa, yüzbinlerce ölü ve yardıma muhtaç sahipsiz insanlar. Onların sığınabilecekleri ve güvenebilecekleri somut tek bir güç dahi yok. O halde, bu durumda ne yapılabilir?

Bu sorunun cevabını, yanlış veya doğru, Sartre'ın varoluşçu felsefesi vermekte idi: Hiç kimse bu dünyaya kendi isteğiyle gelmiş değildir. Tersine, insanlar yeryüzüne atılmışlar, terk edilmişlerdir.

(32) J.-P. Sartre, bir eserinde, sorumluluk konusunda çok ilginç bir öykü anlatmaktadır: II. Dünya Savaşı'ndan Fransa'yı kurtarmak için, İngiltere'de Fransızlar tarafından bir cephe oluşturulmuştur. Bir Fransız genç Sartre'a gelip, bu cepheye katılmak için İngiltere'ye geçmek istediğini ancak, yaşlı ve hasta annesini de yalnız bırakmadığını söylemiş. Ayrıca, eğer İngiltere'ye geçmezse bir gün vatan haini ilân edileceğinden, diğer taraftan annesini bırakıp, cepheye katılmak üzere İngiltere'ye geçerse, bu sefer de komşuları tarafından kötü ve hain evlat muamelesi görebileceğinden korktuğunu ilâve etmiş. Bu ikilemden kurtulmak için, genç Fransız, Sartre'den yardım istemiş. Sartre, bu iki şıktan birini seçecek olanın yalnız gencin kendisinin olabileceğini, bu tür meselelerde hiç kimsenin hiç kimseden ne yardım dilemesini, ne de yardım edilmesinin doğru olmadığını söylemiş.

Herkes kendi-tercihini kendisi yapmalıdır. Tercih doğurduğu sorumluluk da tercihi yapana aittir. Zayıf karakterliler, sorumluluklarını başkalarına atabilmek için, tercihlerini başkalarına yaptırmanın yollarını ararlar.

Heidegger'in etkisiyle bu şekilde düşünmüş olan Sartre, insanların bütün fiillerini; sahip olmak (avoir), olmak (être) ve yapmak (faire) gibi üç temel fiile, ve hatta bir şeye sahip olmanın, esasında bir şey yapmak fiiline indirgemenin mümkün olduğunu söylemektedir.

Hayatta olan her insan, her zaman için mutlaka bir şey yapmak ve ya olmak zorundadır.

Bir eylem, belli bir amaç için yapılmalıdır. Bu durumda da, gelecek zaman içinde gerçekleştirilmesi mümkün olan bir amacın tesbit edilmesi sözkonusudur. Sonuçta ortaya çıkacak olan sorumluluğun eylemi gerçekleştirene ait olacağından, kişinin, amaç tesbitinde tasarılar yapmakta hür olması gerekmektedir.

Geçmişteki hatıraların, bulunulan çevrenin ve sosyal ortamın kişilerin kararları üzerinde elbetteki etkileri vardır. Ancak, sonuçtan kendisi sorumlu olacağına göre, kişi, bu faktörlerin etkilerini hesaba katarken onlar hakkındaki yorumunu o şekilde, yapılmalıdır ki, yapılan eylemde kişinin kendisi görünmelidir. Sartre'a göre, bütün bunları yapacak olan insan, hürdür.

Hayatta olan herkes, bir şey yapmak zorunda olduğuna, ve de seçimini yapmak veya yapmamakta serbest olduğuna göre, her insan hürriyetine mahkûm olmuş oluyor ki, Sartre'ın bu düşüncesine katılmamak mümkün değildir.

Ancak, insanın bütün fiillerini; sahip olmak (avoir), olmak (être) ve yapmak (faire) gibi üç temel fiile, bunu da bir tek yapmak (faire) fiiline indirgeme düşüncesine katılmak zor, hatta imkansızdır. Çünkü bir şeye sahip olmak için, belki bir şey yapıyoruz, fakat bir şey olmak için mutlaka her zaman bir şey yapmıyoruz. Bunun tersi kabul edilirse, herşey maddeye indirgenmiş olunur.

Başka bir konu; Sartre eserlerinde insana mutlak bir hürriyeti tanıyormuş gibi oluyor; fakat, kendisinin de bir yerde ifade ettiği gibi, insanın mekana ve zamana bağlı oluşu bu mutlakiyeti kaldırmaktadır.

"Onbir oniki yaşlarında yazdığım kahramanlık eserlerinin birinin adı **Götz von Berlichingen** idi, dolayısıyla da **le diable et le Bon Dieu**'nun habercisi sayılırdı. Götz olağanüstü bir kahramandı; insanları pataklıyor, etrafa terör saçıyor, fakat aynı zamanda da iyilik istiyordu. Bunun yanı sıra, ben **Lectures pour tous**'da bir son bölüm bulmuştum.

Ortaçağ Almanya'sındaki bir adamı sözü edilen Götz müydü bilmiyorum. Her nedense adamı idam etmek istiyorlardı, çan kulesinin saatine

